

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Σάββας Μιχαήλ

Ξανά για τις μεταβατικές κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού»

1. Το άρθρο του Βαγγέλη Παπαχρήστου «Για τη φύση των κοινωνιών του “υπαρκτού σοσιαλισμού”»¹ θέτει τα *καίρια ερωτήματα*, χωρίς τις υπεκφυγές που τόσο συνηθίζονται σε μια περίοδο γενικευμένης ιδεολογικής κρίσης και σύγχυσης. Ακόμα, πέρα από τα σωστά ερωτήματα, η αναζήτηση των απαντήσεων γίνεται προς τη σωστή, κατά τη γνώμη μας, κατεύθυνση. Αποκρούονται οι χρεοκοπημένοι σταλινικοί απολογητικοί μύθοι περί «υπαρκτού σοσιαλισμού» καθώς και η άλλη πλευρά του ίδιου ιδεαλιστικού νομίσματος, οι κατασκευές που μιλούν για «κρατικό καπιταλισμό» ή «νέο ταξικό σύστημα» στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και την ΕΣΣΔ. Έτσι κι αλλιώς, και οι δύο κατηγορίες ερμηνειών στάθηκαν ανίκανες να προβλέψουν τις πρόσφατες εξελίξεις. Για την ακρίβεια *διαφεύστηκαν* από τις ίδιες τις εξελίξεις, από τη δοκιμασία της ιστορικής εμπειρίας και πράξης, κι όχι μόνο από τη θεωρητική κριτική.

Ο Β. Παπαχρήστου επαναφέρει στο κέντρο την προβληματική του *μεταβατικού* χαρακτήρα των κοινωνιών που προέκυψαν από την απαλλοτρίωση του κεφαλαίου.

Δε θα μείνουμε σε ό,τι συμφωνούμε, ούτε θα επιμείνουμε σε επί μέρους διαφωνίες. Το άρθρο εισηγείται, όπως λέει, «πρώτες σκέψεις», «υποθέσεις εργασίας», ορισμένα κριτήρια και μια μεθοδολογία.

Η βασική μας διαφωνία βρίσκεται στην ίδια την κεντρική υπόθεση εργασίας του Β.Π.: ότι οι σχέσεις παραγωγής των μεταβατικών κοινωνιών ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό συνενώνουν ανταγωνιστικά μορφές κυριαρχικά μη καπιταλιστικές μ' ένα περιεχόμενο κυριαρχικά εκμεταλλευτικό. Σύμφωνα με την άποψη που θα εκθέσουμε, η θεμελιακή κινητήρια αντίφαση αυτών των κοινωνιών *δεν* τίθεται, ούτε λύνεται μ' αυτούς τους όρους, αλλά μέσα από τη συνολική διαλεκτική των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων σε διεθνή και εθνική κλίμακα. Μέσα απ' αυτή την οπτική, είναι *λάθος* να θεωρείται σαν «*εκμεταλλευτικό*» το κυρίαρχο περιεχόμενο της οικονομικής δομής των μεταβατικών κοινωνιών, δηλαδή των παραγωγικών σχέσεων τους.

Η διαφωνία είναι ριζική. Και η «ρίζα» εδώ βρίσκεται στην ίδια τη *μεθοδολογία*.

2. Πώς προσδιορίζει κανείς «τη φύση των κοινωνιών του “υπαρκτού σοσιαλι-

1. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 85-105.

σμού”», τη φύση οποιουδήποτε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού ή και οποιουδήποτε αντικειμένου;

Ο ένας τρόπος, εκείνος της τυπικής λογικής, είναι ν’ αναζητήσεις τα κοινά στοιχεία, τους λίγο-πολύ σταθερούς χαρακτήρες που παρατηρούνται στο αντικείμενο και σε άλλα όμοιά του, εντόσσοντάς το έτσι σε μια ιδιαίτερη κατηγορία, σ’ έναν τύπο πραγμάτων.

Ο άλλος δρόμος, αυτός της διαλεκτικής λογικής, είναι να μελετήσεις το αντικείμενο ως διαδικασία στις ολόπλευρες σχέσεις του και στην ιστορική του ανάπτυξη. Έτσι θ’ ανακαλύψεις τις αντιφάσεις που διέπουν αυτή την ανάπτυξη, και προπαντός τη θεμελιακή, κινητήρια αντίφαση που το συνιστά. Παρακολουθώντας κι αναλύοντας την ανάπτυξη αυτού του γενετικού πυρήνα, του «κυττάρου», μπορείς τελικά να συλλάβεις το συγκεκριμένο αντικείμενο ως ολότητα και στα επιμέρους στοιχεία του². Μ’ άλλα λόγια, και επί του θέματος: πώς είναι δυνατό να προσδιοριστεί η φύση, η ιδιαίτερη ταυτότητα, η ειδοποιός διαφορά των κοινωνιών του υποτιθέμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», χωρίς την ιστορική διαδικασία γένεσης και διαμόρφωσής τους, χωρίς να αναζητηθεί αυτό που μαρξιστές σαν τον Ιλιένκοφ ονόμασαν «γενετικός ορισμός» του αντικειμένου;

Μήπως ο Μαρξ, για να προσδιορίσει την φύση, την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου, δε χρησιμοποίησε ιστορικοϋλιστικά τον ορισμό που έδινε ο Φραγκλίνος στον άνθρωπο ως «tool making animal» (το ζώο που φτιάχνει εργαλεία); Φυσικά δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι το κοινό γνώρισμα να φτιάχνουν εργαλεία. Ο ορισμός, όμως, εντοπίζει τον «γενετικό πυρήνα», την ιστορική διαδικασία γένεσης και διαμόρφωσης του κοινωνικού ανθρώπου μέσω της εργασίας και έτσι τη φύση του.

Ένας ανάλογος ιστορικός - γενετικός ορισμός λείπει από την ανάλυση του Β. Π. για τη φύση των κοινωνιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ποια είναι η ιστορική πηγή της θεμελιακής κατά τον Β.Π. αντίφασης; Το λογικό του σχήμα αιωρείται πάνω από το σεισμογενές ιστορικό έδαφος. Πουθενά δε θεμελιώνεται ιστορικά, ούτε αναδεικνύεται ως λογική της ιστορικής εξέλιξης. Θραύεται η ενότητα λογικού - ιστορικού.

Εκείνο που απαιτείται είναι μια ανάλυση ταυτόχρονα λογική και ιστορική. Με το τελευταίο δεν εννοούμε απλώς την απαραίτητη, ούτως ή άλλως, ειδική ιστορική μελέτη, ή την περιγραφή της ιστορικής διαδικασίας, πολύ λιγότερο τον αφηρημένο ιστορικισμό, την παράθεση ιστορικών γεγονότων στη χρονολογική τους σειρά.

Εννοούμε τη «θεωρητική ανάλυση (ανάλυση των γεγονότων μέσα από μια κριτική των κατηγοριών) που, ξεκινώντας από τα αποτελέσματα του ιστορικού προτσές, μπορεί να παράγει μέσα της μια ουσιαστικά ιστορική (αν και λογική στη μορφή) έκφραση της πραγματικότητας ακόμα κι αν η πραγματική (εμπειρι-

2. «1) Ο προσδιορισμός της έννοιας μέσα από τον ίδιο της τον εαυτό το ίδιο το πράγμα πρέπει να εξετασθεί στις σχέσεις του και στην ανάπτυξη του».

2) Η αντιφατική φύση του ίδιου του πράγματος (das Andere seiner [το άλλο του εαυτού του — Σ.Μ.], οι αντιφατικές δυνάμεις και τάσεις σε κάθε φαινόμενο.

κή) ιστορία που οδήγησε σ' αυτά τ' αποτελέσματα δε μελετάται άμεσα στις λεπτομέρειές της»³.

Ξεκινάμε από τα αποτελέσματα του ιστορικού προτσές, χωρίς να τα αποκόβουμε απ' αυτό, χωρίς ν' απομονώνουμε το τμήμα από τη συνολική ιστορική σπειροειδή ανέλιξη, χωρίς να τα απονεκρώνουμε. Το ιστορικό αποτέλεσμα είναι το ψηλότερο επίπεδο της εξέλιξης, που την εμπεριέχει, τη διατηρεί και ταυτόχρονα την υπερβαίνει (*Aufhebung*). Στον Β.Π., η ιστορική εξέλιξη απλώς μπαίνει σε παρένθεση, ίσως για επεξεργασία σε δεύτερο χρόνο.

Η έρευνά του ξεκινά με την αναζήτηση των *κοινών στοιχείων*⁴ στις χώρες του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», και περιγράφει την *κοινή* «φαινομενολογία της κρίσης τους», τους *κοινούς* χαρακτήρες στη μορφή και το περιεχόμενό τους, τις *κοινές* «θεμελιακές ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις».

Μια τέτοια προσέγγιση δεν ξεπερνά τα όρια της *τυπικής λογικής* που ζητά τον κοινό παρονομαστή σαν αφηρημένη ταυτότητα, που θεωρεί το καθολικό, *το γενικό σαν το κοινό στοιχείο*. Αντίθετα, η *διαλεκτική λογική* συλλαμβάνει το *καθολικό ως αναπτυσσόμενη διαδικασία* σύνδεσης, αλληλεπίδρασης, μετάβασης διαφορετικών κι αντίθετων μερών, που αναδύονται μέσω αυτής και συνιστώνται απ' αυτήν ως στιγμές της ίδιας αντιφατικής μεταβαλλόμενης ενότητας⁵.

Τι συνδέει, π.χ., μια μεταβατική κοινωνία σαν την σοβιετική που βγήκε από τη μεγαλύτερη επανάσταση της Ιστορίας, τη σοσιαλιστική επανάσταση του Οκτώβρη 1917 και μια μεταβατική κοινωνία σαν τη ρουμανική, που προέκυψε, κυριαρχικά, με παρέμβαση «από τα πάνω»; Τα «κοινά στοιχεία» τους ή μια συνολικότερη, ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία αναδεικνύονται και τα κοινά τους γνωρίσματα, και που συνιστά την ταυτότητα της ταυτότητας και της διαφοράς τους;

Μ' άλλα λόγια: ο χαρακτήρας των κοινωνιών αυτών δε θα υπήρχε, όπως υπήρξε, χωρίς την κοινωνία και το κράτος που προέκυψαν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, χωρίς την ιστορική *διεθνή* διαδικασία που εγκαινίασε αυτή η επανάσταση, χωρίς τις αντιφάσεις της, τα εμπόδια, τις οπισθοδρομήσεις, τα ζιγκ-ζαγκ, μέσα στις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες, διεθνείς και εθνικές. Η ιδιαίτερη «πορεία διαμόρφωσης» της κάθε μίας χώρας του άλλοτε «υπαρκτού σοσιαλισμού», που αναφέρει και ο Β.Π. παραπέμποντάς την, σε περαιτέρω μελέτη⁶, είναι, κατά τη γνώμη μας, η ειδική διακλάδωση ενός γενικότερου ιστορικού δικτύου, που έχει την καταγωγή του στον Οκτώβρη του 1917 και τις περιπλοκές που ακολούθησαν.

Αξίζει, εδώ, να κάνουμε και την εξής παρατήρηση: Παρόλο που χαρακτηρίζει

3) Η ένωση της ανάλυσης και της σύνθεσης». (Lenin, «Philosophical Note-books», *Collected Works*, τόμ. 38, σελ. 220).

3. E. V. Ilyenkov, *The Dialectics of the Abstract and the Concret in Marx's Capital*, Progress Publishers, Moscow 1982, σελ. 208.

4. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 86.

5. Βλ. E. V. Ilyenkov, *Dialectical Logic*, Progress Publishers, Moscow 1977· ιδιαίτερα το ενδέκατο δοκίμιο «Το πρόβλημα του γενικού στη διαλεκτική», σελ. 344.

6. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 86.

σαν μεταβατικές τις κοινωνίες αυτές, ο Β.Π. πουθενά στο άρθρο του δεν εξηγεί αν η μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό είναι μια εθνική διαδικασία, που μπορεί να ολοκληρωθεί σε μία χώρα, αν είναι αθροιστική συσώρευση πολλών τέτοιων εθνικών διαδικασιών σε διάφορες χώρες, ή αν είναι μια διαδικασία, που αναδύεται μεν σε εθνική κλίμακα και περνάει μέσα από «εθνικές» στιγμές, αλλά είναι *διεθνής* η πηγή της, η δυναμική της ανάπτυξης της και η ολοκλήρωσή της.

Η προσέγγιση του Β.Π. συμμερίζεται την ίδια μεθοδολογική αδυναμία με τις άλλες, αλληλοσυγκρουόμενες ερμηνείες της φύσης αυτών των κοινωνιών, που μένουν μέσα στα όρια της τυπικής λογικής. Όλες τους προσπαθούν να εφαρμόσουν *στατικά* κριτήρια σε μια κατ' εξοχήν *δυναμική* πραγματικότητα, ενώ, ταυτόχρονα, η μία ερμηνεία αντιπαραθέτει στην άλλη το δικό της «καλύτερο» σύνολο κριτηρίων, για «ν' αποδείξει» ότι πρόκειται για «σοσιαλισμό», «κρατικό καπιταλισμό», «νέο ταξικό σύστημα» — ή ακόμα και «μεταβατική κοινωνία». Η κεντρική υπόθεση εργασίας του Β.Π. για τη θεμελιακή αντίφαση της μεταβατικής κοινωνίας υπονομεύεται στην ίδια τη μεθοδολογική αφετηρία της.

3. Πριν, όμως, καταπιαστούμε με τη βασική διαφωνία μας — ποια είναι η θεμελιακή κινητήρια αντίφαση της μεταβατικής κοινωνίας — είναι απαραίτητη μια φαινομενική παρέκβαση για την αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, που παραβιάζεται σ' ένα σημείο του άρθρου του Β.Π. Δεν πρόκειται για κάτι το δευτερεύον. Στην πραγματικότητα βρίσκεται στη ρίζα της διαφωνίας. Η αποσαφήνιση αυτού του σημείου θα μας επιτρέψει, εξάλλου, να εκθέσουμε την άποψη που υποστηρίζουμε.

Αντιδιαστέλλοντας τη δικιά του αντίληψη για τις γραφειοκρατικοποιημένες κοινωνίες ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό από την ανάλυση του Τρότσκι, του κατ' εξοχήν θεωρητικού της μεταβατικής κοινωνίας και της γραφειοκρατικοποίησης, ο Β.Π. παρουσιάζει λαθεμένα τη δεύτερη και την ταυτίζει μ' εκείνη του Ε. Mandel. Γράφει:

«Ο τρόπος που προσεγγίζουμε τις γραφειοκρατικοποιημένες κοινωνίες ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό διαφέρει από εκείνες τις αντιλήψεις που την αντίφαση στις σχέσεις παραγωγής τη βλέπουν σαν αντίθεση ανάμεσα σε έναν μη καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τον αστικό τρόπο διανομής (π.χ. Τρότσκι, Μαντέλ κ.ά.). Σύμφωνα με την προσέγγιση που προτείνουμε η αντίφαση διαπερνάει όλες τις φάσεις της αναπαραγωγής (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κατανάλωση)»⁷.

Αλλού έχουμε ήδη ασκήσει κριτική στη θέση του Μαντέλ από την σκοπιά των θέσεων του Τρότσκι⁸.

7. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 93, η έμφαση στο πρωτότυπο.

8. Βλ. Σ. Μιχαήλ, *Περιστροφή και οικονομία*, εκδ. «Αλλαγή», Αθήνα 1987, σελ. 32. Για τη θέση του Ε. Mandel βλ., π.χ., στο έργο του *Traité d'économie marxiste*, τ. 4, σελ. 38-39: «Η αντίφαση ανάμεσα στο μη καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τους αστικούς κανόνες διανομής είναι η θεμελιακή

Είναι γεγονός ότι η αντίφαση ανάμεσα στον (όχι γενικά κι αφηρημένα «μη καπιταλιστικό» αλλά) *σοσιαλιστικό* τρόπο παραγωγής και τους αστικούς κανόνες διανομής, το «αστικό δίκαιο χωρίς αστική τάξη» χαρακτηρίζει το *σοσιαλισμό*, σαν το κατώτερο στάδιο της κομμουνιστικής κοινωνίας, στάδιο μετάβασης στον κομμουνισμό.

Αυτό γράφει ο Μαρξ, ως γνωστόν, στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*. Ο Τρότσκι παραθέτει ακριβώς αυτή την μαρξική ανάλυση για να προσδιορίσει τη σοβιετική κοινωνία όχι σαν σοσιαλιστική, όχι σε μετάβαση από το κατώτερο στο ανώτερο στάδιο της κομμουνιστικής κοινωνίας, *όχι σε μετάβαση από το σοσιαλισμό στον κομμουνισμό αλλά σε μετάβαση από τον ανατραπέντα καπιταλισμό στο σοσιαλισμό*. Ο Τρότσκι διακρίνει ανάμεσα στις διαφορετικές ιστορικές φάσεις μετάβασης, ανάμεσα στο σοσιαλισμό, σαν φάση μετάβασης στον κομμουνισμό, και στη μεταβατική κοινωνία από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, και στη βάση αυτής της ουσιώδους διάκρισης γράφει:

«Αν ο Μαρξ ονόμαζε την κοινωνία που επρόκειτο να σχηματιστεί πάνω στη βάση μιας κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων του πιο προχωρημένου καπιταλισμού της εποχής του, κατώτερο στάδιο του κομμουνισμού, τότε είναι φανερό ότι αυτός ο ορισμός δεν ισχύει για τη Σοβιετική Ένωση, που είναι ακόμα σήμερα σημαντικά φτωχότερη, σ' ό,τι αφορά την τεχνική, τον πολιτισμό και τα διάφορα αγαθά της ζωής, από τις καπιταλιστικές χώρες. Θα ήταν ορθότερο, λοιπόν, να ονομάσουμε το σημερινό σοβιετικό καθεστώς με όλη την αντιφατικότητά του, όχι σοσιαλιστικό καθεστώς, αλλά *προπαρασκευαστικό* καθεστώς, *μεταβατικό* από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό»⁹.

Ο Τρότσκι εξετάζει, και μάλιστα διεξοδικά, την αντίφαση ανάμεσα στον τρόπο παραγωγής και στον τρόπο διανομής στη σοβιετική μεταβατική κοινωνία, *δεν τη θεωρεί, όμως, πρωταρχική, αφετηριακή, θεμελιακή αλλά παράγωγη*. Τη θεμελιακή αντίφαση την ανιχνεύει πρώτα πρώτα στη σφαίρα της παραγωγής, ως της «πραγματικής αφετηρίας και ως εκ τούτου της κυρίαρχης στιγμής»¹⁰ του όλου προτσές (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κατανάλωση) — στη διαλεκτική ενότητα και σύγκρουση των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων, στον τρόπο παραγωγής τον ίδιο. Τα συμπεράσματα της ιστορικής και λογικής ανάλυσής του τα συνοψίζει ως εξής:

«Ο νόμος της ανισόμερης ανάπτυξης τα έφερε έτσι που η αντίφαση ανάμεσα στην τεχνική και τις ιδιοκτησιακές σχέσεις του καπιταλισμού έσπασαν τον πιο αδύνατο κρίκο στην καπιταλιστική αλυσίδα. Ο καθυστερημένος ρώσικος καπιταλισμός ήταν ο πρώτος που πλήρωσε για τη χρεοκοπία του παγκόσμιου καπιταλισμού. Ο νόμος της *ανισόμερης* ανάπτυξης συμπλη-

αντίφαση κάθε κοινωνίας σε μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό».

9. Λ. Τρότσκι, *Η προδομένη επανάσταση*, εκδ. «Αλλαγή», Αθήνα, 1984, σελ. 47, η έμφαση στο πρωτότυπο.

10. Κ. Marx, *Grundrisse*, Pelican, 1973, σελ. 94.

ρώνεται σ' ολόκληρη την πορεία της ιστορίας από το νόμο της *συνδυασμένης* ανάπτυξης. Η κατάρρευση της μπουρζουαζίας στη Ρωσία οδήγησε στην προλεταριακή δικτατορία, δηλαδή, στο να πηδήξει μια καθυστερημένη χώρα μπροστά από τις αναπτυγμένες χώρες. Ωστόσο, η εγκαθίδρυση των σοσιαλιστικών μορφών ιδιοκτησίας στην καθυστερημένη χώρα σκόνηταψε στο ανεπαρκές επίπεδο της τεχνικής και της κουλτούρας. Γεννημένη και η ίδια από τις αντιφάσεις ανάμεσα στις υψηλές παγκόσμιες παραγωγικές δυνάμεις και τις καπιταλιστικές μορφές ιδιοκτησίας, η Οκτωβριανή Επανάσταση παρήγαγε με τη σειρά της μια αντίφαση ανάμεσα στις χαμηλές εθνικές παραγωγικές δυνάμεις και τις σοσιαλιστικές μορφές ιδιοκτησίας»¹¹.

Η νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση του Οκτώβρη 1917 έγινε δυνατή γιατί δημιουργήθηκαν από την παγκόσμια ανάπτυξη του καπιταλισμού οι διεθνείς υλικές προϋποθέσεις του νέου ανώτερου τρόπου παραγωγής. Η εξάντληση της ιστορικής αποστολής του καπιταλισμού — που ήταν η καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η δημιουργία ενός παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας και μιας παγκόσμιας οικονομίας — η *διεθνοποίηση της οικονομικής ζωής*, στην ιμπεριαλιστική εποχή της *παρακμής* του καπιταλισμού, και η σύγκρουση των νέων απαιτήσεών της με τα παλιά πλαίσια, η σύγκρουση των *παγκόσμιων* παραγωγικών δυνάμεων με τις παρωχημένες καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις και το αναγκαίο συνοδό τους, το *εθνικό* κράτος, έφερε στο προσκήνιο την ιμπεριαλιστική κρίση και τον πρώτο παγκόσμιο ιμπεριαλιστικό πόλεμο. Η έκρηξη των διεθνών αντιφάσεων έσπασε τη διεθνή καπιταλιστική αλυσίδα στον πιο αδύναμο εθνικό κρίκο, τη Ρωσία, κατά την πασίγνωστη ρήση του Λένιν. Κι όπως ο Λένιν πάλι τόνιζε, με την Οκτωβριανή Επανάσταση *δεν έσπασε απλώς ο «κρίκος» αλλά η ίδια η διεθνής «αλυσίδα»*.

Η *μετάβαση* προς το νέο ανώτερο κοινωνικό σύστημα, τον *παγκόσμιο σοσιαλισμό*, άρχισε στη Ρωσία το 1917, με την Οκτωβριανή Επανάσταση να εγκαινιάζει όχι απλώς μια εθνική επαναστατική διαδικασία αλλά την *παγκόσμια σοσιαλιστική επανάσταση*.

Η παγκόσμια επανάσταση, όμως, άρχισε στον «αδύναμο κρίκο», σε μια χαμηλή υλική βάση των εθνικών παραγωγικών δυνάμεων. Οι αντιφάσεις ανάμεσα στους υψηλούς στόχους της σοσιαλιστικής οικοδόμησης — που αρχίζει πάντα σε εθνικό επίπεδο αλλά ολοκληρώνεται μόνο σε παγκόσμιο — και στο βάρος της υλικής και πολιτιστικής καθυστέρησης «*ανάγονται*» κατά τον Τρότσκι «σε τελευταία ανάλυση στις αντιφάσεις ανάμεσα στο απομονωμένο εργατικό κράτος και την καπιταλιστική του περικύκλωση. Το αδύνατον της οικοδόμησης μιας *αυτάρκους* σοσιαλιστικής οικονομίας σε μία μόνο χώρα ξαναζωντανεύει τις βασικές αντιφάσεις της σοσιαλιστικής οικοδόμησης σε κάθε νέο στάδιο σε διευρυμένη κλίμακα και μεγαλύτερο βάθος»¹². Η *θεμελιακή αντίφαση*, κατά τον Τρό-

11. Λ. Τρότσκι, ό.π., σελ. 241-242, η έμφαση στο πρωτότυπο.

12. L. Trotsky, *Towards Socialism or Capitalism?*, New Park Publications, 1976, σελ. 67.

τσκι είναι «η αντίφαση ανάμεσα στο διεθνή χαρακτήρα των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων και τον εθνικό χαρακτήρα της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ»¹³.

Η αντίφαση αυτή μπορεί να λυθεί μόνο με τη διεθνή επέκταση της σοσιαλιστικής επανάστασης και τη νίκη του προλεταριάτου στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες της Δύσης, τα νευραλγικά κέντρα του παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού συστήματος.

Γύρω απ' αυτό το διαλεκτικό άξονα περιστρέφεται κι αναπτύσσεται η *θεωρία της Διαρκούς Επανάστασης*, ως θεωρία της παγκόσμιας επανάστασης και της κοινωνίας σε μετάβαση προς το σοσιαλισμό. Σε άμεση και διαμετρική αντίθεση, η σταλινική «θεωρία του σοσιαλισμού σε μια μόνη χώρα», «οικοδομείται πάνω στην έλλειψη κατανόησης αυτής της τελευταίας αντίφασης [ανάμεσα στο διεθνή χαρακτήρα των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων και του εθνικού χαρακτήρα της σοσιαλιστικής οικοδόμησης — Σ.Μ.] και με τη σειρά της εμφανίζεται ως πηγή πρακτικών λαθών, που προκαλούν κρίσεις ή τις βαθαίνουν»¹⁴.

Το να πει κανείς ότι για τον Τρότσκι δεν ήταν θεμελιακή ακριβώς αυτή η αντίθεση αλλά η αντίφαση ανάμεσα σε τρόπο παραγωγής και τρόπο διανομής (στα πλαίσια μιας και μόνης χώρας!), ισοδυναμεί με το να ισχυριστεί ότι για τον Τρότσκι δεν ήταν θεμελιακή, αφετηριακή η ίδια η θεωρία της Διαρκούς Επανάστασης!

Η όλη ιστορική σύγκρουση του Τρότσκι και των συντρόφων του ενάντια στο σταλινισμό είχε σαν άξονα τη σύγκρουση ανάμεσα στη θεωρία (και την πράξη) της Διαρκούς Επανάστασης και τη θεωρία (και πράξη) του «σοσιαλισμού σε μια μόνη χώρα», που, με τη σειρά τους, στηρίζονταν, αντίστοιχα, στην κατανόηση ή την αγνόηση αυτής της θεμελιακής αντίφασης.

Η αντίληψη ότι η διαδικασία μετάβασης, που εγκαινίασε η Οκτωβριανή Επανάσταση, δε θα ολοκληρωνόταν στα όρια της χώρας που άρχισε, αλλά μόνο με τη νίκη της προλεταριακής επανάστασης στη Δύση ήταν η κοινή αντίληψη όλων των μπολσεβίκων (κι όχι μόνο του Τρότσκι). Ο ίδιος ο Στάλιν, μιλώντας στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Σβερντλόφ στη Μόσχα, τον Απρίλιο του 1924, τόνιζε τα εξής:

«Η ανατροπή της εξουσίας της μπουρζουαζίας και η εγκαθίδρυση μιας προλεταριακής κυβέρνησης σε μία χώρα δεν εγγυάται την πλήρη νίκη του σοσιαλισμού. Το κύριο καθήκον του σοσιαλισμού, η οργάνωση της σοσιαλιστικής παραγωγής είναι ακόμα μπροστά μας. Μπορεί αυτό το καθήκον να εκπληρωθεί, μπορεί να επιτευχθεί η νίκη του σοσιαλισμού σε μία χώρα χωρίς τις κοινές προσπάθειες του προλεταριάτου μιας σειράς αναπτυγμένων χωρών; Όχι, αυτό είναι αδύνατο... Για την τελική νίκη του σοσιαλισμού, για την οργάνωση της σοσιαλιστικής παραγωγής, οι προσπάθειες μιας χώρας, ιδιαίτερα μιας αγροτικής χώρας σαν τη Ρωσία, είναι ανεπαρκείς»¹⁵.

13. Ό.π., σελ. 87.

14. Ό.π.

15. Stalin, *Lenin and Leninism*, σελ. 40. Αναφέρεται στο βιβλίο του R. Black, *Stalinism in Britain*, New Park Publications, 1970, σελ. 41-42. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

Αργότερα, στη δεύτερη έκδοση των *Απάντων* του Στάλιν, η παραπάνω παράγραφος όχι μόνο άλλαξε αλλά έγραφε *τα ακριβώς αντίθετα*¹⁶, συμβαδίζοντας με τη «θεωρία του σοσιαλισμού σε μια μόνη χώρα», που πρωτοεμφανίστηκε το Δεκέμβριο του 1924, στην καμπάνια της ηγετικής ομάδας Μπουχάριν - Στάλιν ενάντια στον Τρότσκι και την Αριστερή Αντιπολίτευση.

Πριν ανακαλυφθεί από τον Στάλιν και τον Μπουχάριν, ο πρώτος εφευρέτης της αντιμαρξιστικής θεωρίας του σοσιαλισμού σε μια μόνη χώρα ήταν ο δεξιός σοσιαλδημοκράτης Vollmar, ο Γερμανός ομορτυνιστής που είχε «συμβουλέψει» κυνικά τους κομμουνάρχους του Παρισιού, το 1871, να παρατήσουν την επανάσταση και «να πάνε για ύπνο»!

Επιστρέφοντας στον εθνικορεφορμισμό της δεξιάς σοσιαλδημοκρατίας, ο ίδιος Στάλιν που τον Απρίλιο του 1924 διακήρυττε ότι «η τελική νίκη του σοσιαλισμού» είναι αδύνατη σε μία χώρα, το Δεκέμβριο το 1924 διακήρυττε ότι ήταν δυνατή και το 1936 γιόρταζε σαν ήδη συντελεσμένη αυτή την «πλήρη και τελική νίκη»!

Ο Λένιν, αντίθετα, μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του — που σημαδεύτηκαν με την πάλη του κατά της ανερχόμενης γραφειοκρατίας και του Στάλιν — τόνιζε τον *παγκόσμιο* χαρακτήρα της μετάβασης στο σοσιαλισμό και της ολοκλήρωσής της, σαν «στοιχειώδη αλήθεια του μαρξισμού»¹⁷. Αυτό είναι το κόκκινο νήμα που διαπερνά την πάλη του, ιδιαίτερα μετά την επανάσταση και μέχρι το θάνατό του. Μερικά δείγματα το δείχνουν

Στις 8 Νοεμβρίου 1918 γράφει:

«Από την πρώτη στιγμή της Οκτωβριακής Επανάστασης το πρόβλημα, της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων τέθηκε μπροστά μας σαν το κυριότερο πρόβλημα, όχι μόνο για το λόγο ότι από δω και πέρα ιμπεριαλισμός σημαίνει μια ισχυρή και σταθερή συνένωση όλων των κρατών του κόσμου σε ένα μόνο σύστημα, για να μην πούμε τε ένα βρομερό και ματοβαμμένο κουβάρι, αλλά και για το λόγο ότι *δεν μπορεί να νοηθεί πλήρης νίκη της σοσιαλιστικής επανάστασης σε μια μόνο χώρα, αλλά απαιτείται η πιο δραστήρια συνεργασία μερικών τουλάχιστον προηγμένων χωρών, ανάμεσα στις οποίες δεν μπορούμε να συγκατατάξουμε τη Ρωσία*. Να γιατί το πρόβλημα σε ποιο βαθμό θα πετύχουμε την επέκταση της επανάστασης και σε άλλες χώρες και σε ποιο βαθμό θα κατορθώσουμε ως τότε να αποκρούσουμε τον ιμπεριαλισμό, έγινε ένα από τα κύρια προβλήματα της επανάστασης»¹⁸.

16. Συγκεκριμένα αυτή η παράγραφος στη δεύτερη έκδοση έχει ως εξής: «Αλλά η ανατροπή της εξουσίας της μπουρζουαζίας και η εγκαθίδρυση της εξουσίας του προλεταριάτου σε μια χώρα δε σημαίνει ακόμα ότι η πλήρης νίκη του σοσιαλισμού έχει εξασφαλισθεί. Αφού σταθεροποιήσει την εξουσία του και οδηγώντας την αγροτιά στα βήματά του το προλεταριάτο της νικηφόρας χώρας μπορεί και πρέπει να οικοδομήσει μια σοσιαλιστική κοινωνία». (Stalin, *Works*, τόμ. 6, σελ. 110· αναφέρεται στο R. Black, ό.π., σελ. 42).

17. Λένιν, «Σημειώσεις ενός δημοσιολόγου», *Άπαντα*, τόμ. 44, σελ. 418.

18. Λένιν, «Λόγος για τη διεθνή κατάσταση στο VI Πανρωσικό Έκτακτο Συνέδριο των Σοβιέτ», *Άπαντα*, τόμ. 37, σελ. 153, η έμφαση δική μας.

Για τον Λένιν, αν «ο Ρώσος άρχισε, ο Γερμανός, ο Γάλλος, ο Άγγλος θα αποτελειώσσει και ο σοσιαλισμός θα νικήσει»¹⁹. Στα τέλη της ζωής του, παρέμενε προσηλωμένος στην ίδια παγκόσμια προοπτική, παρ' όλα τα τεράστια προβλήματα από την καθυστέρηση της ευρωπαϊκής επανάστασης:

«Μα δεν ολοκληρώσαμε ούτε το θεμέλιο της σοσιαλιστικής οικονομίας. Αυτό μπορούν ακόμη να μας το αφαιρέσουν οι εχθρικές δυνάμεις του καπιταλισμού που πεθαίνει. Αυτό πρέπει να το καταλάβουμε καλά και να το πούμε ανοιχτά, γιατί δεν υπάρχει τίποτε πιο επικίνδυνο από την αυταπάτη (και τον ίλιγγο, ιδιαίτερα στα μεγάλα ύψη). Δεν είναι καθόλου «φοβερό» να ομολογεί κανείς την πικρή αλήθεια, δεν υπάρχει τίποτε στην περίπτωση αυτή που να δικαιολογεί την παραμικρή απογοήτευση, γιατί πάντα διακηρύσσαμε και επαναλαμβάναμε τη στοιχειώδη αλήθεια του μαρξισμού, ότι για τη νίκη του σοσιαλισμού χρειάζονται οι συντονισμένες προσπάθειες των εργατών μερικών προηγμένων χωρών»²⁰.

Επειδή είναι «της μόδας» στους ιδεολόγους της περεστρόικα να ισχυρίζονται ότι ο Λένιν, στα τελευταία χρόνια της ζωής του, εγκατέλειψε την αντίληψη της παγκόσμιας επανάστασης κι αναθεώρησε την αντίληψη για το περιεχόμενο του σοσιαλισμού, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι το παραπάνω απόσπασμα είναι του 1922.

Η καθυστέρηση και οι ήττες της σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ευρώπη και προπαντός στη Γερμανία (πρώτα - πρώτα λόγω της προδοσίας της σοσιαλδημοκρατίας) άφησαν για μια μακρόχρονη περίοδο απομονωμένη την επανάσταση σε μια χώρα καθυστερημένη και καταστρεμμένη. Κάτω από την πίεση της ιμπεριαλιστικής περικύκλωσης αναπτύχτηκαν πάνω στις πληγές της η γάγγραινα του σταλινισμού και τα καρκινώματα της υπερτροφικής γραφειοκρατίας, μ' όλες τις τραγικές συνέπειες.

Η αντίφαση ανάμεσα στον παγκόσμιο χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων και τον εθνικό χαρακτήρα της σοσιαλιστικής οικοδόμησης εντατικοποιήθηκε κι οξύνθηκε αφάνταστα: Οξύνθηκε, μ' άλλα λόγια η αντίθεση ανάμεσα στην ιστορική ανάγκη της μετάβασης στο ανώτερο τρόπο παραγωγής (που απαιτούν οι παγκόσμιες παραγωγικές δυνάμεις) και στην παρατεταμένη καθυστέρηση αυτής της μετάβασης (με την εμπλοκή της στα εθνικά όρια). Με τη σειρά της, η θεμελιακή αντίφαση γέννησε νέες παράγωγες αντιφάσεις σ' όλα τα στάδια της παραγωγής και αναπαραγωγής (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κατανάλωση) και σ' όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Ο Τρότσκι αναλύει όλες αυτές τις αντιφάσεις στην *Προδομένη Επανάσταση* και, πάνω σ' αυτή τη βάση, την ανάδυση της προνομιούχας γραφειοκρατίας, που, ως ρυθμιστής και παροξυντικός παράγοντας των αντιφάσεων, συγκέντρωσε στα χέρια της το πολιτικό μονοπώλιο της εξουσίας κι έτσι το μονοπώλιο στη διαχείριση του υπερπροϊόντος.

19. Λένιν, «Έκθεση Δράσης του Συμβουλίου των Λαϊκών Επιτρόπων στο Τρίτο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ», Άπαντα, τόμ. 35, σελ. 279.

20. Λένιν, «Σημειώσεις ενός δημοσιολόγου», Άπαντα, τόμ. 44, σελ. 418, η έμφαση δική μας.

Ο σοσιαλισμός κατά τον Μαρξ αντιπροσωπεύει ένα στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας όπου το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων είναι ανώτερο από εκείνο του αναπτυγμένου καπιταλισμού. Όταν το επίπεδο είναι χαμηλό στη χώρα που ανατράπηκε ο καπιταλισμός (κι όταν «τα μακρόχρονα κοιλοπονήματα» της μεταβατικής περιόδου είναι πιο παρατεταμένα απ' ό,τι περίμεναν ο Μαρξ, ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι) τότε όχι μόνο δεν ολοκληρώνεται η μετάβαση στο σοσιαλισμό αλλά αρχίζει κι ένας νέος κυκλώνας. Οι ίδιοι οι Μαρξ και Ένγκελς το είχαν προβλέψει, σ' ένα απόσπασμα από τη *Γερμανική Ιδεολογία* (που παραθέτει και ο Τρότσκι στην *Προδομένη Επανάσταση*):

«[Α]υτή η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (που η ίδια συνεπάγεται την πραγματική εμπειρική ύπαρξη των ανθρώπων στο επίπεδο της *παγκόσμιας ιστορίας*, και όχι σε τοπικό επίπεδο), είναι μια απόλυτα αναγκαία πραγματική προϋπόθεση, γιατί χωρίς αυτήν η *στέρηση* θα γινόταν απλώς γενική, και με τη *φτώχεια* θα ξανάρχιζε ο αγώνας για τα αναγκαία και θα αναπαράγονταν αναγκαστικά όλες οι παλιές βρομιές»²¹.

4. Από τα παραπάνω διακρίνονται, στις γενικές τους γραμμές, οι διαφωνίες. Ας τις εξειδικεύσουμε τώρα στην κεντρική υπόθεση εργασίας του Β.Π.²² Τη συνοψίζουμε:

Οι γραφειοκρατικοποιημένες μεταβατικές κοινωνίες ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό δομούνται συνενώνοντας στοιχεία από ανταγωνιστικά αντίθετες αρχές οργάνωσης της κοινωνίας. Από τη μια, *κυριαρχούν μορφές* που αρνούνται τον καπιταλισμό ενώ από την άλλη το *κυρίαρχο περιεχόμενο* παραμένει *εκμεταλλευτικό*, καταπιεστικό, αποξενωτικό. Η συνένωση των ανταγωνιστικών αντιθέσεων, των μη καπιταλιστικών μορφών και του εκμεταλλευτικού περιεχομένου, γίνεται έτσι ώστε να δίνει «κακοφωνία» κι όχι «συμφωνία», να μπλοκάρει αυτές τις κοινωνίες. Δεν επιτρέπει την κυριαρχία της κατεύθυνσης της μετάβασης προς το σοσιαλισμό, δημιουργεί μια νοσηρή δυναμική, που μετά την εκτατική ανάπτυξη κατέληξε στη τωρινή πολύπλευρη κρίση.

Η διάκριση της *μορφής* και του *περιεχομένου* και η μελέτη της διαλεκτικής σχέσης τους είναι αναγκαίος κι αναντικατάστατος όρος για μια επιστημονική προσπέλαση στην ουσία των φαινομένων, μαζί και στην ουσία, τη φύση μιας κοινωνίας²³. Αυτό σημαίνει ότι απαιτείται ν' *ανακαλυφθεί* και ν' *αποδειχθεί* αυτή η διάκριση, κι όχι να παίρνεται σαν δεδομένο εκ των προτέρων το προς απόδειξη. Απαιτείται μια επιστημονική, ακριβής και κριτική χρήση των ιδίων των εννοιών και κατηγοριών της διαλεκτικής, όπως *μορφή* και *περιεχόμενο*. Ο Μαρξ και ο Λένιν έδειξαν (και *απέδειξαν*) ότι για να ξεχωρίσεις μέσα στο πολύπλοκο δίχτυ των κοινωνικών φαινομένων το *ουσιώδες* από το *μη ουσιώδες*, το πρωταρχικό

21. Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, εκδ. «Gutenberg», σελ. 81.

22. *Διαλεκτική*, τεύχ. Ι, σελ. 92-94.

23. «[Κ]άθε επιστήμη θα ήταν περιττή, αν η μορφή εμφάνισης και η ουσία των πραγμάτων συμπίπτανε άμεσα». (Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», τόμ. ΙΙΙ, σελ. 1004).

από το δευτερεύον, το καθοριστικό από το καθοριζόμενο, πρέπει ν' αναγάγεις τις κοινωνικές σχέσεις στις παραγωγικές σχέσεις και τις τελευταίες στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων.

«Μόνο η αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων στις παραγωγικές σχέσεις και αυτών των τελευταίων στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων έδωσε μια σταθερή βάση για να αντιλαμβανόμαστε την εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών σαν μια φυσικο - ιστορική πορεία»²⁴.

Οι παραγωγικές δυνάμεις είναι το περιεχόμενο της παραγωγικής διαδικασίας, του ιστορικά καθοριζόμενου και αναπτυσσόμενου μεταβολισμού του κοινωνικού ανθρώπου με τη Φύση, ενώ οι παραγωγικές σχέσεις είναι η μορφή, όχι σαν εξωτερικό περικάλυμμα η «δοχείο» αλλά ως η εσωτερική διάθρωση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Μορφή και περιεχόμενο δε «συγκολλούνται», δε «συνενώνονται», σαν να 'ταν το ένα έξω από το άλλο. Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις είναι «δύο διαφορετικές πλευρές της ανάπτυξης του κοινωνικού ατόμου»²⁵, αυτοδιαφοροποίηση μίας οργανικής ολότητας εν εξελίξει.

Ο Β.Π. αναφέρει ότι «μία από τις σκοπιές που μπορούμε να προσεγγίσουμε τη σχέση "παραγωγικές δυνάμεις - σχέσεις παραγωγής" είναι μέσω της διαλεκτικής "περιεχομένου - μορφής"»²⁶. Η αναφορά γίνεται μετά την έκθεση της βασικής του υπόθεσης και χωρίς να παίρνει αυτή την προσέγγιση σαν αφετηρία και καθοδηγητικό νήμα στην υπόθεση εργασίας του.

Παρουσιάζει ως θεμελιακή την αντίφαση μορφής - περιεχομένου των παραγωγικών σχέσεων των μεταβατικών κοινωνιών. Αλλά η αντίφαση ανάμεσα στη μορφή και το περιεχόμενο των παραγωγικών σχέσεων δεν είναι αφετηριακή. Είναι παράγωγη της αντίφασης ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις ως περιεχόμενο και τις παραγωγικές σχέσεις ως μορφής της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Αυτή η αντίφαση είναι η θεμελιακή, η αφετηριακή, το «κύτταρο» του συνολικού κοινωνικού οργανισμού, το σπέρμα όλων των αντιφάσεων του, που η ανάλυση πρέπει να ξετυλίξει σ' όλο τους το εύρος, σ' όλες τους τις διαστάσεις.

Δεν μπορείς να εξετάσεις το περιεχόμενο των παραγωγικών σχέσεων σε σχέση με τη μορφή τους, χωρίς να εξετάσεις πρωτύτερα το περιεχόμενο όλης της παραγωγικής δραστηριότητας σε σχέση με τη μορφή της, χωρίς να δεις το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων. Τι άλλο νόημα έχει η πρωταρχικότητα των παραγωγικών δυνάμεων στην υλιστική αντίληψη της Ιστορίας;²⁷

24. Λένιν, *Τι είναι οι φίλοι του λαού*, εκδ. «Κλασικά Κείμενα», σελ. 14, η έμφαση δική μας.

25. K. Marx, *Grundrisse*, Pelikan, 1973, σελ. 706.

26. *Διαλεκτική*, τεύχ. I, σελ. 96.

27. Η έκταση της κριτικής δε μας επιτρέπει μια διεξοδική εξέταση του τελευταίου μέρους του άρθρου του Β. Π. για τις «θεμελιακές ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις». Σημειώνουμε μόνο εδώ ότι ασκεί κριτική στην οικονομίστικη, «παραγωγίστικη» αντίληψη περί παραγωγικών δυνάμεων (πράγμα σωστό και απαραίτητο), πέφτοντας, όμως, τελικά κι ο ίδιος σε μια τέτοια στενή, οικονομίστικη αντίληψη για το τι είναι πραγματικά η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ο Μαρξ είχε αποκρούσει τις κριτικές των «συναισθηματικών αντιπάλων του Ρικάρντο» σαν τον Sismondi, που τον καταδίκασαν γιατί έβλεπε την ανάπτυξη της παραγωγής σαν αυτοσκοπό. Και παρατηρεί ο Μαρξ πως

Μονάχα απ' αυτή την *αφετηρία* μπορεί η ανάλυση να οδηγηθεί σε ορθά συμπεράσματα για το κατά πόσο το περιεχόμενο των παραγωγικών σχέσεων είναι εκμεταλλευτικό ή όχι. Δεν πρόκειται απλώς για «μία από τις σκοπιές», αλλά, όπως τονίζει ο Λένιν στο απόσπασμα που προαναφέραμε, για τη βασική σκοπιά του ιστορικού υλισμού: «μόνο η αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων στις παραγωγικές σχέσεις και αυτών των τελευταίων στο επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων έδωσε μια σταθερή βάση για να αντιλαμβανόμαστε την εξέλιξη των κοινωνικών σχηματισμών σαν μια φυσικο - ιστορική πορεία»²⁸ (οι εμφάσεις δικές μας).

Μόνο η ιστορικοϋλιστική προσέγγιση επιτρέπει να καθορίσεις τη φύση μιας κοινωνίας και τις τάσεις εξέλιξης — πράγμα αποφασιστικής σημασίας για την επαναστατική δράση. Χωρίς αυτήν είναι αδύνατο, σήμερα, να δεις αν μια κοινωνία, όπου ανατράπηκε ο καπιταλισμός και συγκλονίζεται τώρα από κρίση, μεταβαίνει *προς* το σοσιαλισμό, μένει προσωρινά στάσιμη ή παλινδρομεί στον καπιταλισμό.

Τρία είναι τα δυναμικά κριτήρια για ν' ανιχνευτούν οι τάσεις εξέλιξης:²⁹

- α. Αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις;
- β. Ποιες είναι οι κοινωνικές μορφές της ανάπτυξης;
- γ. Ποιος ο ρυθμός και η σχέση αυτής της κοινωνικής ανάπτυξης με την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας;

Τα τρία ερωτήματα είναι *αλληλένδετα*, παραπέμπουν το ένα στο άλλο. Η καθοριστική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων δεν μπορεί να ειδωθεί οικονομικά, «ουδέτερα», έξω από τις *κοινωνικές μορφές* ανάπτυξης.

Οι μορφές αυτές στη μεταβατική περίοδο, ως τη νίκη του σοσιαλισμού και την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας σε νέες βάσεις, βασιζονται στην ενότητα και σύγκρουση ανταγωνιστικά αντίθετων τάσεων, *σοσιαλιστικών* (όχι αφηρημένα «μη καπιταλιστικών») και *καπιταλιστικών*.

Οι σοσιαλιστικές τάσεις έχουν σαν πόλο τους τη *σοσιαλιστική αρχή του σχεδιασμού* στη βάση της εθνικοποιημένης από το εργατικό κράτος ιδιοκτησίας. Οι καπιταλιστικές τάσεις έχουν σαν πόλο τους *το νόμο της αξίας*, που συνεχίζει να ισχύει και τις εμπορευματικές - χρηματικές σχέσεις.

Μιλάμε για *σοσιαλιστικές τάσεις* και *σοσιαλιστικό πόλο* κι όχι απλώς για «μη καπιταλιστικές μορφές» ή «μη καπιταλιστικές αρχές οργάνωσης», γιατί δεν πρόκειται για αφηρημένη άρνηση του παλιού και μόνο αλλά για *το καινούργιο εν τη γενέσει*, εν δυνάμει, μη ακόμα αναπτυγμένο, «καθ' εαυτό» χωρίς να είναι ακόμα «δι' εαυτό». Η εθνικοποιημένη ιδιοκτησία σίγουρα δεν αποκτά αμέσως σοσιαλιστικό χαρακτήρα, αλλά είναι αναγκαία μορφή μετάβασης, η «χρυσалида» της αουριανής κοινωνικής ιδιοκτησίας. Η χρυσалида μπορεί να πεθάνει χωρίς να γίνει ποτέ πεταλούδα, αλλά η δεύτερη δεν μπορεί να υπάρξει παρά μέσω της μετα-

«η παραγωγή για την παραγωγή δε σημαίνει παρά την ανάπτυξη των ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή ανάπτυξη του πλούτου της ανθρώπινης φύσης σαν αυτοσκοπός». (Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Μέρος II, σελ. 134, η έμφαση στο πρωτότυπο).

28. Λένιν, ό.π., η έμφαση δική μας.

29. L. Trotsky, *Towards Socialism or Capitalism?*, New Park Publications, σελ. 13-15.

Η μετάβαση συντελείται μέσα από τη σύγκρουση, αλληλοδιείσδυση κι αλληλομετατροπή (εναντιοδρομία την έλεγε ο Ηράκλειτος) του περιεχομένου και της μορφής, τη μεταμόρφωση και των δύο, όχι μόνο της μορφής. Η μετάβαση πάντα συνεπάγεται μετατροπές των ποσοτικών χαρακτήρων σε ποιοτικούς κι αντίστροφα.

Ο Β.Π. μιλάει για «κυριαρχία μορφών που αρνούνται τις μορφές που κυριαρχούν στον καπιταλισμό» και «που δεν κάνει τις χώρες αυτές αυτόματα σοσιαλιστικές. Ο σοσιαλισμός δεν είναι απλά η άρνηση των κυριαρχων μορφών του καπιταλισμού, αλλά προϋποθέτει την κυριαρχία ενός νέου περιεχομένου. Θα λέγαμε ότι ο σοσιαλισμός δεν αποτελεί απλά άρνηση του καπιταλισμού αλλά άρνηση της άρνησης»³⁴.

Πρώτα - πρώτα, στη διαλεκτική της φύσης, της κοινωνίας και της σκέψης δεν έχεις ποτέ και πουθενά απλώς «μορφές που αρνούνται μορφές». Η άρνηση της μορφής γίνεται διαμέσου, από και στο περιεχόμενο της ως στιγμή αυτοάρνησης του δεύτερου. Στις τελευταίες σελίδες της *Επιστήμης της Λογικής* του Χέγκελ³⁵, που παραθέτει επιδοκιμαστικά κι ο Λένιν³⁶, διαβάζοντάς τες υλιστικά, απορρίπτεται ακριβώς αυτή η τυπική αντίληψη της άρνησης μορφών από μορφές, κι αναλύεται η «προς τα εμπρός εκτύλιξη από περιεχόμενο σε περιεχόμενο» διαμέσου της διαλεκτικής μορφής - περιεχομένου. Μορφή και περιεχόμενο αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα αντιθέτων, όπου το καθοριστικό αντίθετο είναι το περιεχόμενο.

«Εδώ υπάρχει καθ' εαυτή η απόλυτη σχέση του περιεχομένου και της μορφής, δηλαδή η αμοιβαία μεταστροφή του ενός στο άλλο, ούτως ώστε το περιεχόμενο δεν είναι τίποτα άλλο από τη μεταστροφή της μορφής σε περιεχόμενο, και η μορφή τίποτα άλλο από τη μεταστροφή του περιεχομένου σε μορφή»³⁷.

Είναι αυτή η μεταστροφή του ίδιου του ιστορικού κοινωνικού περιεχομένου που άρχισε, σπάζοντας το 1917 την παλιά μορφή στον πιο αδύνατο κρίκο της και μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και σ' άλλους «κρίκους», φέρνοντας στην επιφάνεια την αναδυόμενη νέα μορφή του, τη χρυσαλίδα των σχέσεων του νέου ανώτερου τρόπου παραγωγής.

Δεν είχαμε απλώς μια πρώτη, τυπική άρνηση της μορφής, με κάποιες (σε τελευταία ανάλυση όχι ουσιώδεις) επιδράσεις στο περιεχόμενο, εν αναμονή μιας δεύτερης, ουσιαστικής άρνησης, που θ' αποτελεί τον «αληθινό σοσιαλισμό». Ο Β.Π. χρησιμοποιεί φορμαλιστικά, λαθεμένα, τη χεγκελιανή τριάδα, γράφοντας ότι «ο σοσιαλισμός δεν είναι απλά άρνηση του καπιταλισμού, αλλά άρνηση της άρνησης».

Άρνηση της άρνησης, όμως, στη διαλεκτική σημαίνει φαινομενική επιστροφή

34. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 92, η έμφαση δική μας.

35. Hegel, *Science of Logic*, Allen and Unwin, σελ. 840.

36. Lenin, ό.π., σελ. 230.

37. Hegel, *Encyclopédie, Logique* § 133, Gallimard, σελ. 17.

στο παλιό με υπέρβαση των αντιφάσεων του. Έτσι, η παραπάνω φράση θα σήμαινε, κατά λέξη, ότι ο σοσιαλισμός είναι φαινομενική επιστροφή στον καπιταλισμό με άρση των αντιφάσεων του! Δεν πιστεύουμε ότι ο Β.Π. αποδέχεται έναν τέτοιο παραλογισμό.

Η άρνηση της άρνησης είναι πάντα η συγκεκριμένη άρνηση μιας συγκεκριμένης πρώτης άρνησης. Έτσι ο κομμουνισμός είναι η άρνηση της ταξικής κοινωνίας που αρνήθηκε την πρωτόγονη αταξική κοινωνία, η φαινομενική επιστροφή στον πρώτο κομμουνισμό αλλά σ' ένα απείρως ψηλότερο επίπεδο, με άρση των προγενέστερων αντιφάσεων. Ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, όπως εξηγεί και ο Ένγκελς ενάντια στον Ντύρινγκ κι ο Λένιν ενάντια στον Μιχαηλόφσκι, αναφέρει ότι ο κομμουνισμός είναι η άρνηση της άρνησης, η άρνηση της απαλλοτρίωσης από τον καπιταλισμό των άμεσων παραγωγών από την ιδιοκτησία τους, η απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών κι έτσι η επιστροφή στην άμεση σχέση παραγωγών και ιδιοκτησίας με άρση της αντίφασης ατομικού - κοινωνικού. Η πρώτη πράξη αυτής της άρνησης της άρνησης είναι η μετατροπή της καπιταλιστικής ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής σε ιδιοκτησία του εργατικού κράτους. Για να ολοκληρωθεί η άρνηση της άρνησης πρέπει η χρυσαλίδα να γίνει πεταλούδα, η κρατική ιδιοκτησία να μεταμορφωθεί σε κοινωνική ιδιοκτησία, με την εξαφάνιση των ανισοτήτων και της κοινωνικής διαφοροποίησης, και μαζί τους με την εξαφάνιση του ίδιου του κράτους. Αυτό το προτσές δεν μπορεί να ολοκληρωθεί στα όρια και με τους πόρους μιας χώρας, αλλά με την απελευθέρωση των παγκόσμιων παραγωγικών δυνάμεων από τον καπιταλιστικό ζυγό, με τη διεθνή ανάπτυξη της επανάστασης και τη νίκη της στα μητροπολιτικά κέντρα.

Η μη ολοκλήρωση του προτσές, η εμπλοκή του, η καθυστέρηση, η περιπλοκή σε νέα δεινά και η απειλή αντιστροφής του *δεν ακυρώνει*, το αντίθετο, το γεγονός ότι *το πρώτο βήμα στην απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών (στην άρνηση της άρνησης) έγινε και η εργατική τάξη πρέπει να το υπερασπίσει με κάθε θυσία*.

Ο Β.Π. λέει ότι όπως «η κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών δεν κάνει αυτές τις χώρες σοσιαλιστικές» έτσι και «η κυριαρχία ενός περιεχομένου που παραμένει εκμεταλλευτικό δε σημαίνει ότι οι χώρες αυτές είναι καπιταλιστικές». Από πού κι ως πού, όμως, το «περιεχόμενο παραμένει εκμεταλλευτικό»; Ο Β.Π. δεν το αποδεικνύει, το παίρνει ως δεδομένο. Παρεκβατικά, μόνο, γράφει: «το κυρίαρχο περιεχόμενο παραμένει εκμεταλλευτικό, καταπιεστικό, αποξενωτικό —π.χ. αποξένωση των εργαζομένων από την εργασία και το προϊόν, συσσώρευση για τη συσσώρευση κλπ.»³⁸.

Η αποξένωση της εργασίας και των εργαζομένων είναι υπαρκτή και μάλιστα τερατώδης σ' αυτές τις χώρες. Δεν πρέπει, όμως, να εξετάζεται με τους ίδιους όρους όπως η αποξένωση των εργαζομένων από την εργασία και το προϊόν στον καπιταλισμό. Πρώτα - πρώτα η αποξένωση εκεί διαμεσολογείται από την ιστορικά προσδιορισμένη αποξένωση των εργατών από το «δικό τους» κράτος, σε συνθήκες κρατικής ιδιοκτησίας των όρων παραγωγής, ενώ στον καπιταλισμό η αποξέ-

38. *Διαλεκτική*, τεύχ. 1, σελ. 92.

ωση του κράτους από την κοινωνία είναι παράγωγο της αποξένωσης της εργασίας από την ιδιοκτησία, των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής από τους άμεσους παραγωγούς. Η αποξένωση στα γραφειοκρατικά εκφυλισμένα και παραμορφωμένα εργατικά κράτη είναι τόσο τερατώδης ακριβώς γιατί η γραφειοκρατική καρκινωματώδης εξαλλαγή απεξαρθρώνει έναν κοινωνικό ιστό, που η σύστασή του θέτει τους όρους και απαιτεί την άρση κάθε αλλοτρίωσης. Η αντίφαση της γραφειοκρατίας με την ίδια την κοινωνική βάση κάνει τους αλλοτρίωτικούς μηχανισμούς οργανικά ασταθείς κι έτσι ακόμα πιο τερατώδεις και υπερτροφικούς για ν' αποκτήσουν νομιμοποιητική σταθερότητα. Όσο πιο ασταθείς είναι τόσο πιο δύσκαμπτοι και δογματικοί γίνονται.

Ο μαρξισμός δίνει ένα ειδικό επιστημονικό νόημα στην έννοια της εκμετάλλευσης.

Έτσι, π.χ., στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ διαβάζουμε σχετικά:

«Η ειδική οικονομική μορφή, με την οποία αντλείται απλήρωτη δουλιά από τους άμεσους παράγωγους, καθορίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποδούλωσης, όπως αναφύεται άμεσα από την ίδια την παραγωγή και που με τη σειρά της αντεπιδράει καθοριστικά πάνω της. Πάνω σ' αυτήν βασίζεται, όμως, όλη η διαμόρφωση της οικονομικής κοινότητας (Gemeinwesen), που αναφύεται από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής και που ταυτόχρονα αναφύεται μαζί της η ειδική πολιτική μορφή της. Πάντως στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς — μια σχέση, η κάθε φορά μορφή της οποίας ανταποκρίνεται πάντα με φυσικότητα, σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης του τρόπου δουλιάς, επομένως και στην κοινωνική παραγωγική της δύναμη — βρίσκουμε το ενδότατο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης, κοντολογίς της κάθε φορά ειδικής κρατικής μορφής. Αυτό δεν εμποδίζει η ίδια οικονομική βάση — η ίδια, σύμφωνα με τους κύριους όρους της — να μπορεί, χάρη σε απειράριθμα διαφορετικά εμπειρικά περιστατικά, σε φυσικούς όρους, σε φυλετικές σχέσεις, σε ιστορικές επιρροές που επιδρούν από έξω κλπ. να παρουσιάζει ατέλειωτες παραλλαγές και διαβαθμίσεις στη μορφή, οι οποίες μπορούν να κατανοηθούν μόνο με την ανάλυση αυτών των εμπειρικά δοσμένων περιστατικών»³⁹.

Μια σειρά συλλογισμών μπορεί ν' αναπτυχθεί στη βάση των παραπάνω.

Πρώτον, η εκμετάλλευση δεν είναι απλώς «ιδιοποίηση της υπερεργασίας του άμεσου παραγωγού». Πηγάει από την ίδια την παραγωγή (κι όχι τη διανομή) και επιδρά σαν προσδιορίζον στοιχείο σ' αυτή. Η μορφή και το περιεχόμενό της καθορίζεται από το κύριο στις σχέσεις παραγωγής, την άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων της παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς, ούτως ώστε να είναι όρος αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής, του κύριου χαρακτήρα τους. Η εκμετάλλευση είναι ιδιοποίηση της ξένης υπερεργασίας του άμεσου παραγωγού

39. Κ. Μαρξ, *Το κεφάλαιο*, τόμ. III, σελ. 972, η έμφαση δική μας.

για το σκοπό της παραγωγής, για την αναπαραγωγή του ίδιου του τρόπου παραγωγής κι όχι, π.χ., για την απλή κατανάλωση του υπερπροϊόντος. Η επιδρομή των βαρβάρων σε μια ρωμαϊκή επαρχία και η λήστευση της σοδειάς της δε συνιστά εκμετάλλευση.

Η γραφειοκρατία, τώρα, δεν έχει τις δικές της ανεξάρτητες ρίζες στις σχέσεις παραγωγής, δεν έχει την ιδιοκτησία των όρων παραγωγής. Η απομύζηση από τη μεριά της του κοινωνικού πλούτου δεν είναι όρος για την αναπαραγωγή των κυρίαρχων παραγωγικών σχέσεων που εγκαθίδρυσε η Οκτωβριανή Επανάσταση. Δεν είναι αναγκαίος φορέας αυτών ή άλλων παραγωγικών σχέσεων αλλά νεοπλασματικός όγκος πάνω τους. Νέμεται το υπερπροϊόν της εργασίας, παίρνοντας τη μερίδα του λέοντος, όχι στηριγμένη σε δικές της ιδιοκτησιακές σχέσεις αλλά γιατί, κάτω από από ιδιαιτερές ιστορικές συνθήκες, όπως και στην περίπτωση του Θερμιδώρ στη Γαλλία, χτύπησε την επαναστατική πρωτοπορία, συγκέντρωσε το μονοπώλιο της εξουσίας στα χέρια της και κάτω από τους πολιτικούς αυτούς όρους απέκτησε το μονοπώλιο της διαχείρισης του υπερπροϊόντος. Παρασιτεί, απομυζά, ληστεύει κι αποδιοργανώνει την κοινωνική βάση που έθεσε η επανάσταση. Δεν είναι τάξη, με αναγκαίο ρόλο στην παραγωγή, ούτε φορέας ενός νέου ταξικού συστήματος, μια και δεν έπαιξε ούτε μπορεί να παίξει έναν ανεξάρτητο ιστορικό ρόλο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, όπως σωστά παρατηρεί και ο Β.Π. Τούτο πια έχει αποδειχτεί όχι μόνο θεωρητικά αλλά και πρακτικά, με την κρίση και κατάρρευση των γραφειοκρατικά διαχειριζόμενων μεταβατικών οικονομιών.

Ο Β.Π., ενώ σωστά αποκρούει τις θεωρίες του «κρατικού καπιταλισμού» και του «νέου ταξικού συστήματος», κάνει εντούτοις παραχώρηση σ' αυτές, μιλώντας για «εκμετάλλευση» και τονίζοντας μάλιστα το «κυρίαρχο εκμεταλλευτικό περιεχόμενο».

Δεν κάνει παραχώρηση στη γραφειοκρατία όποιος αρνείται να δει στη ληστεία της μια ~~μη καπιταλιστική μορφή εκμετάλλευσης~~. Αντίθετα, της δίνουν εύσημα ιστορικής δικαίωσης, ενός ανεξάρτητου ρόλου στην ιστορία, οι αντιλήψεις που την αναγορεύουν σε «τάξη» ή αναγορεύουν τη γραφειοκρατική ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος σαν «σχέση εκμετάλλευσης», σχέση αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής που εγκαθίδρυσε η Οκτωβριανή Επανάσταση. Αυτές οι σχέσεις προδόθηκαν από τη γραφειοκρατία, ληστεύτηκαν, υπονομεύτηκαν αλλά δεν ανατράπηκαν ακόμα: δεν άλλαξε το κύριο στο σύστημα των παραγωγικών σχέσεων, η ιδιοκτησιακή σχέση των όρων παραγωγής.

5. Ποια είναι η προγνωστική αξία του σχήματος που προτείνει ο Β.Π.;

Ο ίδιος, μιλώντας για τους πιθανούς δρόμους εξέλιξης, αναφέρει τρεις: ή «πορεία παλινδρόμησης του καπιταλισμού» ή «αναγεννημένη πορεία προς το σοσιαλισμό» ή «τροποποιημένη συνέχιση των γραφειοκρατικών καθεστώτων για ένα αρκετό χρονικό διάστημα»⁴⁰.

40. Διαλ. κ.τ.η., τ. 1, σελ. 95.

Σωστά παρατηρεί ότι η έκβαση θα εξαρτηθεί από την πάλη «κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που ήδη υπάρχουν ή και βρίσκονται στην πορεία διαμόρφωσής τους» (εμείς θα μιλάγαμε για σύγκρουση ζωντανών δυνάμεων σε εθνική και διεθνή κλίμακα). Το ερώτημα, όμως, παραμένει: Ποια η σχέση των τριών δρόμων με το σχήμα που προτείνεται, ποια σχέση μ' αυτό έχουν οι τρεις δυνατοί δρόμοι εξέλιξης;

Ο Β.Π. μιλάει για «κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών» και «κυριαρχία ενός εκμεταλλευτικού περιεχομένου». Το κεντρικό ζήτημα, όμως, δεν είναι μόνο το τι κυριαρχεί στη μορφή και τι στο περιεχόμενο αλλά το ποιο από τα δύο κυριαρχεί στη «συνένωση» (κατά τον Β.Π., το ορθότερο είναι στην ενότητα) των αντιθέτων: Η μορφή κυριαρχεί και καθορίζει το περιεχόμενο ή το περιεχόμενο κυριαρχεί και καθορίζει, σε τελική ανάλυση, τη μορφή;

Η αναφορά στην κοινωνικοπολιτική πάλη δεν υποκαθιστά μια απαραίτητη απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα. Η κοινωνική σύγκρουση ανταγωνιστικών συμφερόντων εκφράζει τις «παραγωγικές σχέσεις εν δράσει»⁴¹ και θεμελιώνεται στην ενότητα και σύγκρουση παραγωγικών σχέσεων - παραγωγικών δυνάμεων, ή, αν θέλετε, μορφής - περιεχομένου της κοινωνικής ανάπτυξης όπου το περιεχόμενο είναι τελικά καθοριστικό.

Αν το περιεχόμενο αυτών των κοινωνιών παραμένει «κυριαρχικά εκμεταλλευτικό» η πορεία τους είναι λίγο-πολύ καταδικασμένη. Τα μεταβατικά έμβρυα του νέου θα αποβληθούν ασχημάτιστα, σαν εκτρώματα μιας «κακοφωνικής» τερατογένεσης. Από ποιους υλικούς όρους του σχηματισμού τους θα αντλήσουν το δυναμισμό οι ίδιες οι εργαζόμενες μάζες τους για ν' αναγεννήσουν την πορεία προς το σοσιαλισμό; Από μη καπιταλιστικές μορφές ασυμβίβαστες με το εκμεταλλευτικό περιεχόμενό τους;

Αν, όμως, η κινητήρια δύναμη της μετάβασης είναι η ασυμφιλίωτη σύγκρουση των παγκόσμιων παραγωγικών δυνάμεων ως περιεχομένου της ιστορικο-κοινωνικής εξέλιξης με τις παρωχημένες μορφές της καπιταλιστικής ιδιοποίησης και παραπέρα, με τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς ανάσχεσης της μετάβασης, τότε η μεγάλη αναμέτρηση παραμένει μπροστά μας, κι όχι πίσω, στα ερείπια των τυρρανιών των Τσαουσέσκου, Χόνεκερ, Ζίβκοφ ή Γιάγκες.

Τούτο δε δικαιώνει κανέναν «επαναστατικό» φαταλισμό. Η ιστορία δε είναι αυτόματο προτσές. Όσο η παραπάνω ασυμφιλίωτη σύγκρουση δεν λύνεται επαναστατικά από τη διεθνή εργατική τάξη, τα νέα επαναστατικά κόμματα και την ιστορικά αναγκαία Διεθνή, τόσο οδηγεί σε κατολίπωση σε νέους κύκλους βαρβαρότητας μέχρι τον αφανισμό του ανθρώπινου πολιτισμού και του ανθρώπινου είδους.

Η σταλινική γραφειοκρατία δε μετατράπηκε σε τάξη με το δικό της ανεξάρτητο «μη καπιταλιστικό» τρόπο εκμετάλλευσης. Αυτό δε σημαίνει ότι δε συσσωρεύσε τους όρους αναβίωσης της ταξικής εκμετάλλευσης και μάλιστα με τις νέες βάρβαρες μορφές που υπόσχονται το ΔΝΤ, το σχέδιο Μπαλτσέροβιτς στην

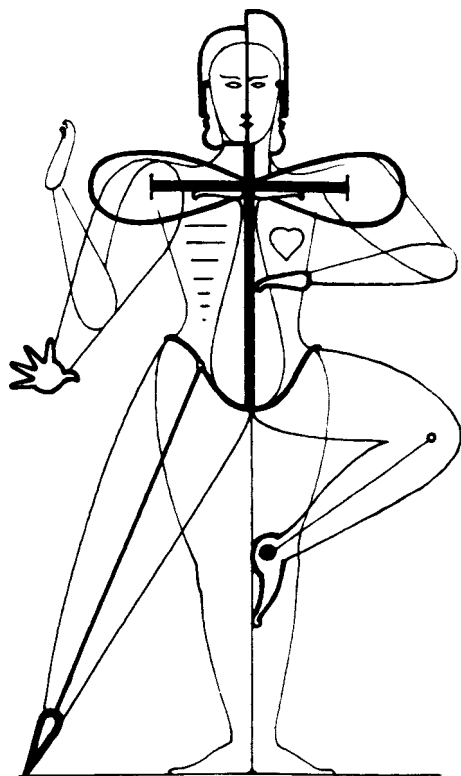
41. Eichorn, Bauer, Koch, *Η διαλεκτική των παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων*, εκδ. «Αναγνωστίδη», σελ. 127.

Πολωνία ή το σχέδιο Πετρακόφ στην ΕΣΣΔ. Η ανατροπή και κατάρρευση των πολιτικών εποίκοδομημάτων έβαλε στο επίκεντρο το μέλλον της ίδιας της κοινωνικής οικονομικής βάσης. Σε όφελος ποιων κοινωνικών δυνάμεων και τάξεων θα αναδιοργανωθεί η οικονομία; Αυτό είναι το έδαφος της δραματικής ιστορικής αναμέτρησης μπροστά μας. Το κεντρικό ερώτημα της μεταβατικής περιόδου, το «Ποιος, ποιον;» του Λένιν μπαίνει τώρα με τον οξύτερο, τον πιο δραματικό τρόπο.

Δε συμεριζόμαστε την «αφελή» και υποκριτική «αισιοδοξία» των απολογητών του σταλινισμού, των προπομπών της καπιταλιστικής παλινόρθωσης ή των λυρικών υμνητών του Γκορπατσόφ.

Η επαναστατική αισιοδοξία μας στηρίζεται στη διαλεκτική - ιστορική υλιστική βάση των κινητήριων δυνάμεων της εποχής.

9 Ιουνίου 1990

OSKAR SCHLEMMER: *Τα σημεία στον άνθρωπο*. 1924.

OSKAR SCHLEMMER: Σύμπλεγμα δύο μορφών. 1931.